

Наш хутір був колонією №3

1. До війни наша сім'я жила серед німців – на колонії

Для мене, чії шкільні роки пройшли на хуторі, не було дивним, що навіть у пізній радянський період на відміну від сусіднього хутора Чабани нас продовжували називати колонією №3, що зазначали і в адресі на зразок назви вулиці. А все тому, що на віддалених землях нашого села Коловерть, які сусідують з Березнівським районом, а за хрущовської адмінреформи і входили до його складу, після взяття в кінці 18 століття західноукраїнських земель під корону Російської імперії стали формуватись три поселення німців-колоністів. Після поділу Польщі Гітлером і Сталінім вони відбули на історичну батьківщину, залишивши по собі два кладовища, пізніше оборані колгоспними полями, а нині зарослі чагарниками. Уже в горбачовський період два сини батькового сусіда М'юллера приїжджали відвідати родинний осідок, і батько при зустрічі впізнав старшого, назвавши його по імені, на що той зраділо відгукнувся: "Я, я, іх гайсе Йоганн!"

Власне, і батькова родина була з поселенців, але польських примусових. Його предок з-під Кракова по імені Франек був висланий на поселення в наш край за участь в повстанні проти російського царизму 1863 року і помер в 1905 році. Діда Йосипа, учасника Першої світової війни, я вже пам'ятаю як православного, але з незвичними, як на сьогодні, культурними звичками. Про зустрічі ми вітали діда й бабу поцілунками в руку, а до батьків були призвичаєні звертатись тільки на "ви". Навіть моя мати, покликавши мене за хрещену свою сестру-близнючку, все життя обмінювалася з нею звертанням на "ви". Засвоєну з дитинства звичку упереджувати інших своєю повагою, я потім у викладацькій роботі переніс її на учнів і студентів, які мені навіть зауважували, що занадто добрий.

Та повернемося, власне, до хутірського життя. В ранній історичній та радянській літературі йому при-

в гето, а потім розстріляли межиріцьких євреїв. До них за товаром зверталися наші хуторяни і знали їх по іменах та прізвищах, а завдяки знайомству могли оплатити речі і сільгосппродукцією або взяти на пізнішу виплату. Не оминула гірка доля і самих панів Стецьких, про яких у нашій окрузі згадували, що вони добре платили за роботу, а пані навіть сама виносила кошик із врогненням для працюючих у полі. Пана, який задобрував у 1939 році червоноармійців (в історії — визволителів) випивкою і закускою, заарештували, сліди його зникли назавсім. Пані була вислана в табір,

перетині межі чужою худобою чи птицею подавав сигнал свистком. До речі, наші хуторяни багато що перейняли по впорядкованості садиб і методах господарювання від німців-колоністів.

Хуторяни були настільки втягнуті в роботу, що іншого життя, напевно, й не уявляли. Крім поля-городу, двору і кухні, мало не кожна сім'я на чомусь спеціалізувалася, тому популярний тоді вислів "свій до свого по своє" відображав реальні товарно-грошові відносини. В нашій окрузі були бондарі, чинбарі, прядильниці, ткачі, вишивальниці, муляри, столяри, теслі, розпи-

днівські історичні та довідкові літератури йому придалось після революції негативне значення. Посилене насадження хутірського господарства проводилось 1905-1907 років нібито з метою створення підпори самодержавства на селі - куркульства. Сам Столипін нібито прагнув зробити Волинь зразком хутірського землеволодіння, але, мовляв, збіднілі селяни виступали проти насадження хуторів і відрубів (із збереженням садиби в селі). Однак насправді хутірське господарство в нашому краї було поширеним ще до Столипінської реформи і його довершила Польща. Воно відбулося в три потоки: через осадництво — наділи для польських переселенців, комасацію — наділи на хуторах для колишніх військовослужбовців, і парцеляцію — частковий продаж поміщицьких і державних земель. Завдяки останньому та пізній прикупівлі ділянок в колонії по сусідству з німецькими поселенцями і з'явилася дідова садиба, перенесена із села Щекічин, а по сусідству — батькова. Між іншим, батько міг стати і поселенцем в Аргентині, для чого був уже вироблений паспорт, але, як він пізніше жартував, його Америкою стала наша майбутня мати, з якою він одружився в 1933 році. Уже після війни нашими новими колоністами-сусідами стали вимушені, а точніше вивезені переселенці-українці з-за Бугу, які починали нове життя на покинутих спалених німецьких і польських хатниських.

Давнє ополячування місцевого люду, очевидно, відобразилось і на формах прізвищ. Нашими хутірськими сусідами були Колосинські, Дощинські, Маньковські, Томашевські; Улянціцькі, Сорочинські, Балдовські, Бужинські, які так і залишились українцями. Поширеною була і русифікація: предок моєї матері був призваний у російську армію Суботою (козацька форма), а повернувся Суботіним по документах.

Так що зміна кордонів і влади добряче перетрусила уклад життя і долі людей. Мій батько замолоду був заарештований і оштрафований на велику суму за участь в культурницькому заході рівненської "Прогресу", адже з 1921 року волинським воеводою було введено навіть заборону на українську мову. Штраф заплатив його батько, а мій протрудився на будівництві стайні в межирицького пана Стецького, щоб віддати борг. Батьків брат Володимир, будучи в 1944 році призваним на фронт у 18-річному віці, був "відсортований" ще до передової за участь в молодіжній націоналістичній організації "Юнак" і засланий на 10-річне поселення в Казахстан без наступного права проживання в Рівненській області (поселився потім в Новограді-Волинському, хоч на межі з малою батьківщиною). А під час німецької окупації фашисти зігнали

начальник якого зробив її особистим водієм і домашньою прислугою. А їхній палац з ботанічним садом став школою-інтернатом.

2. Хутірське господарство було впорядкованим і самозабезпеченим

З післявоєнного дитинства пам'ятаю, що хутірське господарство — це 5-10 гектарів землі із садибою на пагорбі або біля дороги. Батьківська садиба з полями і сіножаттю займала 7,5 десятини. Крім хати, обов'язковими були хлів з кількома відділеннями для худоби і птиці, простора клуня з током у центрі для обмолочування зернових після осінніх сільгоспробіт, дровітня, льох надворі, що слугував у ролі холодильника, і, звичайно, колодязь. Крім того, були дощані приміщення для зберігання воза, саней, плуга, рала, борін, садово-городнього інвентаря, літня кухня, в багатьох — майстерня. Причому всі господарські будівлі розміщувались навколо двору для зручності. Хати були дерев'яними, але не такими вже й примітивними — солом'яні стріхи, маленькі віконця, глиняні долівки, — як описувалось у радянській історії. В них були великі кухні з обов'язковими печами і плитами, комори, 2-3 спальні з грубками, а в декого і окрема гостинна кімната. До появи шиферу покриттям служили черепиця, бляха, в крайньому разі саморобна дранка в кілька шарів і рідко — солома. На зиму хати утеплювали закатами з соломи і дощок. Хоч зовнішня і внутрішня штукатурка по набитій дранці разом з дерев'яними брусами, ущільненими на стиках мохом, достатньо добре утримувала тепло, яке, до того ж, не давали швидко розсіювати сіни і ганок. Заздалегідь утепленою робилася стеля, поверх якої наклали мішанку з січки з глиною. Крім того, засипали на стелю зерно для зимового зберігання або настеляли сіно.

Окрасою кожної садиби був сад, часто з пасікою. У батька він займав чи не півгектара, а під вікнами стояли вулики з бджолами. Звичними були водоємкопанки для водоплавної птиці, водопою худоби і, звичайно, для риби. Кожен господар доглядав за ґрунтовими дорогами на своїй території підсиленням землі, самостійно укладав містки і кладки. В полях на понизі викопані вручну рівчаки слугували меліоративними канавами. Поважались межі, що являли собою півметрові смуги між полями власників. А сусід-німець при

ловщики дерева, виготовлювачі збруї, а поодинокі мельник, швець, коваль.

Були "спеціалізованими" і мої батьки. Сам батько був будівельником-універсалом, мав столярний верстат і велику кількість різноманітних інструментів, славився вмінням з точністю обтесати дубову підвалину і підігнати в'язаний кут хати з брусів. В забудовників була черга на батька, а в колгоспні часи він працював у людей до роботи і після неї. Біля нього навчилися будівельної справи і ми, троє братів, свої будинки споруджували власноруч. Мати ж у 13 років була віддана челядницею, навчилася кравецької справи, а згодом на хуторі індивідуальне учнівство у неї пройшов з десятиок дівчат. Пам'ятається її старенька швейна машинка "Зінгер", пізніше замінена на більш сучасну "Паннонію". Батьки вважали, що рукоділля і, зокрема, кравецтво, важливе в майбутньому сімейному житті кожній дівчині, а тому всім внучкам купили і подарували по швейній машинці. За звичкою, що така річ повинна бути в хаті, купив її згодом для себе і я.

З дитячої пам'яті про хутірське життя пригадую, що воно було забезпеченим, як на той час, у їжі, одязі та взутті, які, правда, по-особливому береглися і перешивалися із старшого плеча на молодше, з більших чобіт і черевиків на менші, але до Великодня було прийнято робити всім обновки. Дитяча праця зосереджувалась на випасанні худоби і гусей, обробітку городу, різних домашніх дорученнях, але був час і для рибальства, купання, літніх і зимових розваг від гойдалки до санчат. Уже в дитинстві ми вміли зробити собі лижі і ковзани, відремонтувати велосипед і, звичайно, вправлялися з усіма батьковими інструментами. Зараз дивуєшся, що на все село з хуторами був один магазин — від нас за 5 кілометрів, і то по гас до лампи треба було ходити аж у райцентр Межиричі за 10 кілометрів. Виручали за необхідності базари і своє натуральне господарство. Навіть самі варили мило, а замість пізнішого прального порошку використовували золу для відбілювання білизни в дерев'яних кадках-зольницях. Були крупорушки для виготовлення круп, товкачі для подрібнення маку та іншого зерна, ручні сепаратори для відбору сметани, маснички для масла, віялки для зерна і прядки-коловоротки та багато інших механічних пристосувань, які сьогодні можна побачити хіба що в краєзнавчих музеях. А хліб випікали аж на тиждень. Це вже потім батько брав нас у райцентр для простоювання у кількох чергах, щоб запастись хлібом.

І що ще характерно — ніде не було сміття, навіть хмиз прибирали. Час від часу хати об'їжджав збирач відходів з вигуками "клоччя-онуччя!", через що його і

називали онучником, і взамін за здані недоноски хуторяни одержували соду, мило, сірники, нитки, голки і різні свистульки та м'ячики для дітей. Биті черепки і скло прикопували в одному місці — просто соромно за наше нинішнє сміттярство.

Окультуренню сприяли як власницьке відчуття “своє”, так і сусідський приклад і добрі взаємні поради. Подобалось, як у німецьких колоністів двір був розділений для себе і худоби, аби кізяки не були під порогом. За Польщі зобов'язали “мальоваць плоти” — їх у нас стали білити, якщо вони були навіть із жердя чи частоколу. Відвідували хуторяни і гмінні виставки, на яких приглядалися до гарніших коней, возів, збруї, реманенту для обробітку землі.

Хутірський уклад життя поміняв колгосп. Дід переніс хату на своє старе місце в село Щекічин. А батько довго сподівався, що вступ до колгоспу — справді добровільна справа. Але хутірські садиби оборали, землю, коні і реманент і без згоди усупільнили. З батькової клуні з дерев'яних брусів спорудили сільський клуб. Було сподівання, що окрім 50 соток присадибної ділянки, вдасться зберегти сад, але деревам загрожував сталінський податок і батько погодився на розміщення в ньому табору для колгоспного стада худоби. Від гною і сечі більша частина дерев загинула. Був вирізаний на будівельний матеріал вільшаник з високими і стрункими деревами і навіть спиляний 100-літній дуб, за яким у батька в очах ми чи не вперше побачили сльози. Після того його, фронтовика-інваліда другої групи, ми, виховані іншою епохою, так до кінця батькового життя не могли переконати в прогресі радянського ладу, а тому при погостинах не зачіпали болючої теми. Хоч можна зрозуміти самовіддану любов до свого закутка і всього на ньому, що виплекано власними руками. Навіть мати, доживаючи віку в мене і брата в Березному, просила, аби хоч на мотоциклі прив'язаною до себе я завіз її востаннє подивитись на свій хутір. Пробачте, мамо, пошкодував вас, хвору.

3. Проживали поодаль, але громадівства і людських чеснот трималися

Не сприймаю поняття “хутір” і “хутірщина” в призивному значенні, як і “село” та “сільськість”. Адже з давніх-давен ці поселення були творцями і оберегами нашої національної ідентичності, хліборобських традицій, побутових звичаїв, сімейних цінностей. Тому

селення з кількох садиб з прив'язкою до землі і найсучаснішими технологіями. Мій батько теж від часу не відставав. Вдвох із сусідом-бригадиром закупили стовпи під електролінію, і в хутірській хаті з'явився телевізор, а домашній інструментарій поповнився доільним апаратом та електромаслобійкою, на сьогодні міг би бути і мобільний телефон, а то й комп'ютер. А все тому, що в сім'ї цінувалися знання, які батько не відділяв від господарювання, він вів зошит з корисними порадами, зібраними з різних джерел, зберігав старі книги, включаючи календарі “Сільський господар”. Маючи за плечима двокласну польську школу, він понад усе хотів, аби ми, три його сини, як він казав, вибилися в люди.

У нас була хутірська початкова школа, в якій за моєї пам'яті навчалось 36 учнів. Під час війни, аби не переривалось навчання, хуторяни самі утримували вчителя, а дітей узимку на уроки відправляли із в'язанками дров для опалення. В старших класах ми доучувались в тодішніх райцентрах Межирічі і Соснове, а наймолодший брат в обласній школі-інтернаті, в яку був прийнятий як син фронтовика. А опісля — заочне навчання у вузах з іще доармійським працевлаштуванням. Був і місцевий приклад тяги до знань. На нашому хуторі чи не першим учителем з місцевих став Ілько Довмат.

Пам'ятається, що стареньку хрестоматію з української літератури, неодноразово підшиту і поклеєну, ми з молодшим братом Василем по кілька разів за зиму перечитували на печі поміж виконанням уроків. А коли старший брат Микола вступив до столичного університету, ми залюбки читали за випасанням худоби його підручники з історії, античної літератури, мовознавства, філософії. Цей дитячий інтерес, захопаний батьками, і визначив майбутню життєву дорогу. До слова, в сім'ї мого товариша Сави Чумака з Харалуга, з яким ми сиділи за однією партою, всі шестеро братів і сестер одержали вищу освіту, а він сам згодом став директором нашої Великомежиріцької середньої школи.

Всередині шістдесятих при проходженні мною переддипломної практики у видавництві “Карпати” в Ужгороді його працівник письменник Анатолій Драгомирецький, автор слів відомої старшому поколінню пісні “Ой ви очі волошкові”, з приводу радянського освітнього прориву відгукнувся по-дисидентськи: більше всього, це заслуга часу.

Вивчаючи низку гуманітарних предметів, я часто ловив себе на думці, що можу підкріплювати матеріал прикладами з хутірського життя — в значенні соціальних відносин. Ось громадівство, під яким розу-

чергової дитини “якщо вже так трапилось”. І державних допомог не було — вони з'явилися з повоєнними матерями-одиначками, але таких в нашому закутку не було, та при народженні 10 і більше дітей, що навіть на хуторі було не “в моді”.

На молодіжних забавах з гармошкою і бубном багато танцювали і співали, але не пригадуються випивонство і бійки. На празники проводились родинні погостини, влітку — в саду. Гості не стільки вгощались, як спілкувалися, а мати обов'язково просила передати поклін неprisутній рідні. Ми настільки звикли до цього вислову, що і через десятиліття в розмовах з родичами по мобільнику просимо з добрим усміхом “передати поклін” усій родині.

4. Вернутися хоча б разок в мою весну на хуторок

Минулого літа з дочкою-ужгородкою, її сином, а моїм внуком та старшим братом Миколою із Щекічина ми провідали нашу колонію-хутір, колишній родинний закуток поодаль від сучасної автомобільно-комп'ютерної цивілізації. Враження гнітючі: зарослі бур'яном поля, на які наступає самосівом вільха, береза і сосна, дороги і стежки під травною, на копанках і сіножатях порядкують бобри. Зрівняне з землею хатницько, руїни льоху і вцілілі кадки колодязя та кілька старих яблунь і груш залишились останками колись запорядкованої садиби. Те ж саме із господарствами інших хуторян, які, якщо і залишилися, то у вигляді пусток у “джунглях”. Добре, що хоч Олена яма, як називали покинуту копанку, де ми з молодшим братом Василем ловили карасів, стала відпочинковим комплексом під назвою “Воронуха”. Але погано, що те ж безлюднене урочище Воронуха не може зберегти козацький курган з похованням повстанців Северина Наливайка і Григорія Лободи. Як і шкода сусіднього урочища Максиміліянівка Хмельівської сільради, про гостозаселеність якого засвідчувала церква з надвірною дзвіницею з рейок різної довжини. Пригадав, як ми з братом ходили у дитинстві сюди на першу сповідь, і я не міг пригадати свій гріх. Отож тільки після переліку священником варіантів вибрав: не послухав матір. Згодом церква пішла будівельним матеріалом на клуб і школу у Совпі, але тут же з ними поряд відродилася в новій поставі.

Зустріч з рідним закутком — хутором чи колонією без різниці — це передусім спогади. Із шести років ми вже пасли худобу. А до цього освоювали віника, граблі, сапку, а згодом бралися за батьківські будінстру-

розмову “а що ж у вас на хуторі? А у нас на хуторі соба-

ки гавкають, а дівчата співають” з усмішок Остапа Вишні сприймаємо не більше, як жарт.

Жаль, що так і не поглибилось вивчення поселень після краєзнавчого дослідження рівненського журналіста Григорія Дем'янчука, який, ухопившись за поняття “мечі харалужні” зі “Слова о полку Ігоревім”, спробував пов'язати сусідні села Харалуг, Залізниця і Коловерть (в деяких публікаціях — Коловерти) як давній осередок залізничної справи.

Хоч у колгоспні часи натрапили при земляних роботах на кам'яне доменна піч, припускаючи, що це могла бути древня доменна піч, а біля недалекої Залізниці залишилися заглибини рукотворного походження, можливо, колишні рудні. Перші письмові згадки про названі села належать до 16-17 століть, але біля них подибувались римські монетки початку нашої ери, а в дитинстві особисто натрапляв на кам'яні знаряддя на виораному полі після дощу, хоч в історії пов'язують заселення нашого краю з епохою бронзи.

Зрозуміло, що хутірська система була приречена на зникнення змінами в господарському укладі. Як відзначалося, зселення з хуторів відбувалося з метою поліпшення умов життя колгоспників.

Хоч при сучасних паях могла б продовжувати життя. Адаже у США при відсутності сіл існують фермерські по-

міють спільну працю і взаємодопомогу. Колективний вихід на впорядкування спільної дороги називали шарварком, а сусідську допомогу “за обід” на будівництві чи ремонті приміщень — толокою. А в разі нездужання сусідів була допомога в сільгоспроботах. Брали в своє стадо і сусідську худобу на випас. Більше того, було поняття “сидіти в сусідах”: в нашій хаті спільно проживало і господарювало подружжя Каленика і Домки зі спальної Віллі, поки не відновили власне житло.

Практичними регуляторами хутірського життя були совість і порядність. Пригадую розповідь своїх батьків, як у їхньому селі Щекічин провели колективний самосуд над злодієм. Зловивши його в коморі біля підвішеного коша із засоленим салом, односельці наказали обійти із вкраденим всі вулиці і вигукувати: “Люди, я вкрав сало, простіть — більше не буду!”. А наш хутір обходжував час від часу батько багатодітної сім'ї на прізвисько Грогуль, і ніхто не відмовляв у зборі їжі і лавів. Хліви і клуні не замикались, а поставлений до вхідних дверей в хату вінник означав, що господарі десь за роботою — треба гукати. Металевий засув з насічками під такий же ковальський ключ означав, що сім'я виїжджала чи відходила поодаль. Щоправда, війна внесла свої корективи. Мати закопувала скриню з одягом під грушею, а телицю вночі викрали із хліва. На руках було багато зброї, що допомагала самотнім забродам і їх групам наживатись. Розхитала устояні традиції і колгоспна система: якщо колективне — значить частково і моє.

На сьогоднішньому соціальному фоні добрим прикладом виглядають і тодішні сімейні цінності. Хлопець міг п'ять років ходити до дівчини, але вона вагітніла, коли одружувались. Народжували вдома при повитухах, в багатодітних сім'ях не відмовлялись від

менти і материну швейну машинку. Навіть не думалося, що є таке поняття як безділля, лінощі. Чи то квітуча природа з перегуками жайворонка і солов'я, чи то особлива аура відносин до першої в родині дівчинки-внучки, але наша Оксанка — дошкільня після чергових відвідин дідуся і бабусі не захотіла повертатися в дитячий садок. Заприятнившись з сусідською школяркою, вона наносила з недалекого приліска грибів. Бабуся сушила і складала їх в окрему торбинку, аби дитя привчалось усвідомлювати: що зроблено твоїми руками, то твоє. І таких спогадів було багато, щоб висловити вдячність матері, що працею важкою весь вік на щастя дітям заробляла, і батька, хлібороба і будівельника, за його життєву науку.

Спробую передати по пам'яті їхні життєві орієнтири, що залишились для нас мудримі настановами:

Немає праці панської чи мужицької, всяка, що поліпшує твоє життя, - благодатна.

Господар має жити за планом: що зробити сьогодні, що на тижні, а що впродовж року.

На кожну роботу є свій спосіб: не пни пупа там, де треба прикласти розум.

Заздрість має бути не злостивою, а заохочувальною: зроби краще, як твій сусід.

Злість, як вітер — приходить і відходить, але душу не має розносити.

Життя не перехитриш: треба бути готовим до всього, але не приймати того, чого не хочеш.

Маєш руки і голову, не жди, що світ тебе обдарує благами — трудись.

Ти не найдурніший у цьому світі, то ж не дозволяй іншим зводити тебе до нижчого рівня.

Женитись треба з розрахунком - на все життя, тоді й любов допомагатиме.

У потребах знай міру: не можна з'їсти більше, як хоче живіт, не можна відразу одягти два кожухи і посадити одну попуга на два ровери.

І такий набір життєвих орієнтирів був характерний для кожної хутірської родини, хоч вони були дуже несхожими між собою. Тому, коли я чую зневажливе “хутірщина”, мені хочеться порадити верхогляду прочитати роман “Хутір” та “Новели нашого хутора” Андрія Кондратюка, який чи не найтонше пізнав і художньо відобразив у характерах персонажів соціальні норми і цінності, вироблені нібито розокремленими поселенськими сім'ями, а насправді — особливими громадами.

Петро ЖЕЛІНСЬКИЙ,

член Національної спілки журналістів України.

НА ФОТО: батьківська хата на хуторі із загатою для утеплення, бо хоч оселя і дерев'яна, та у великі морози стіни промерзали; у гості до рідні на хутірське привілля.

Фото з сімейного архіву.